

Marcel Otten

De dialoog in het theater: een blik in de spiegel

Marcel Otten (1951) studeerde Nederlands, Engels, Filosofie, Oud-IJslands en Theaterwetenschappen. Hij werkte geruime tijd in Duitsland bij diverse grote toneelgezelschappen en was later als dramaturg / vertaler verbonden aan Toneelgroep Theater. Hij vertaalde en bewerkte in totaal zo'n 100 toneelstukken voor alle grote gezelschappen. Daarnaast vertaalde hij 35 romans en saga's uit het Modern- en Oud-IJslands. Voor zijn vertaling van de Edda van Snorri Sturluson kreeg hij de Filter Vertaalprijs 2012. 'De dialoog in het theater: een blik in de spiegel' verscheen eerder in Yang (2004). 'Het stukje vertaalde tekst van Lothar Trolle [uit 1995] leek me een perfecte illustratie bij mijn betoog over een monoloog/dialoog – het is een mooi verhaal dat tot nadenken stemt,' liet hij VertaalVerhaal desgevraagd weten.

De dialoog in het theater: een blik in de spiegel

1. De dialoog in zijn klassieke vorm is stervende.

Dit is een ontwikkeling die al een tiental jaren gaande is. De monoloog rukt op in het toneel en dreigt de dialoog te wurgen. Of de wurgpoging zal slagen is afhankelijk van maatschappelijke processen, zie 2.

2. Dialoog betekent tweegesprek.

Tweegesprekken worden niet meer gevoerd, we leven in een tijd van maatschappelijke vereenzaming, zie 1. De dialoog als eenrichtingsverkeer. Het ik als centrum van de wereld.

3. De dialoog wordt gemonologiseerd.

Dit hangt af van de kwaliteit van de acteurs die op het toneel staan. Een acteur is in staat zijn medespeler 'weg te spelen', hetgeen erin resulteert dat de oorspronkelijke dialoog tot monoloog wordt.

4. De monoloog wordt gedialogiseerd.

Behalve de klassieke monoloog – de *monologue intérieure* – en het toneelstuk dat in zijn geheel uit een monoloog bestaat, is er ook de mengvorm: de monoloog als dialoog. Er zijn meerdere personages die ieder in monologen praten. Ze hebben het over zichzelf, maar ook over de ander. Het resultaat is dat men langs elkaar heen praat, terwijl er een sterke behoefte is dat de ander luistert. De aanwezige afwezige derde – het publiek – bepaalt wie gelijk heeft. Het gelijk van het personage dat de schrijver beoogt kan teniet worden gedaan door de acteur die het andere personage beter speelt (zie ook 3).

5. “Dialogen, die in wezen twee monologen zijn, krijgen alleen betekenis door de noodzakelijke afwezigheid van de aanwezigheid van een derde. Wij kunnen niet meer met elkaar praten of denken zonder de afwezige, aanwezige derde, voor wie hetgeen gezegd wordt op de een of andere manier belangrijk zou kunnen zijn.” – Heiner Müller

6. De dialoog behoeft de werkelijkheid niet na te streven.

Praat de mens in vijfvoetige jamber? Natuurlijk, als de omstandigheden dit vereisen. De betere dialoog blijkt ver van de werkelijkheid af te staan. De beroemdste dialogen uit de toneelgeschiedenis zijn gestileerd. De verwijten van Klytaimnestra naar Agamemnon, hoe Richard III Anne verleidt, de bizarre tweegesprekken tussen Vladimir en Estragon: alles is in een geserreerde, niet-bestaande taal geschreven. Aischylos schreef zijn *Oresteia* in een vreemd klankspel waarvan we de juiste betekenis nog niet kennen. Shakespeare heeft de taal, het Engels, zelf uitgevonden. Samuel Beckett heeft de moderne taal ontmanteld.

7. De dialoog in de platonische betekenis is de dood voor het theater. Plato schreef zijn dialogen als de ‘weg naar waarachtige kennis’. In kennis is het theater niet geïnteresseerd. Het theater bestaat bij de gratie van de leugen en het conflict. Indien de dialoog op het toneel niet een zekere mate van leugen bevat is ze oninteressant. Een toneelstuk dat naar consensus en begrip streeft (zie: Vondel *De leeuwendalers*) is als de sterfscène van een b-acteur: een lijdensweg voor het publiek.

8. Is er hoop voor de dialoog?

Retorische vraag. Zolang er toneel is zullen dialogen bestaan (zie 1 en 2). Ook een monoloog is een dialoog: al is het alleen maar de dialoog die de schrijver met zijn publiek voert. Gefluit of boe-geroep is de zelden vervulde droom van de toneelschrijver: het publiek laat zien dat het geraakt is. Daarom deze tekst van Lothar Trolle (Brücken, 1944). In zijn eigen woorden: ‘Ik gebruik verhalen om de dialoog en het dromen weer aan te leren.’

De toneeltekst (prozatekst, dialoog, monoloog, koortekst) *De 81 minuten van juffrouw A.* uit 1995 is een mengeling van *Beeldbeschrijving* van Heiner Müller, *Het uur dat wij niets van elkaar wisten* van Peter Handke en *Détruire, dit-elle* van Marguerite Duras. Net zoals het laatste stuk is *De 81 minuten van juffrouw A.* in de conjunctief geschreven, net zoals *Beeldbeschrijving* is het de registratie van een beeld, min of meer geschreven in één langgerekte zin en net zoals *Het uur dat wij niets van elkaar wisten* passeert vanuit een statisch camerastandpunt een bonte stoet personen de revue.

Het raamwerk is de beschrijving van een kassajuffrouw, die wegdroomt. Het raamwerk wordt doorsneden door een veelheid aan citaten – gedichten van Rafael Alberti, William Carlos Williams, een citaat uit de film *Le mépris* van Jean-Luc Godard, een plaatjesboek over Pompeï –, de bijbelse vertelling van Noah gecombineerd met een ontmoeting met de sirenen uit de klassieke oudheid, de vrouw van koning Lear die passanten in haar paleis uitnodigt etc.

Ook al heeft het stuk als vorm de monoloog – het personage (de schrijver?) dat juffrouw A. observeert – toch zijn er talrijke mogelijkheden aanwezig om het stuk tot een dialoog te maken, zelfs koren zijn mogelijk. Trolle heeft uitgesproken opvattingen over het theater, toneelstukken en de taal: ‘Omdat in de maatschappij geen dialogen meer gevoerd worden, ontwikkelt de taal zich tot een uitgesproken hightechproduct dat door de media wordt geserveerd. Het resultaat is sprakeloosheid. Mijn stuk is ook een advies om je de taal niet te laten afpakken.’

Lothar Trolle

De 81 minuten van juffrouw A.

Het toneel van de 81 minuten van juffrouw A. (en van alle andere kassajuffrouwen waarover in de loop van de handeling wordt gesproken) is een ruimte, waarbij men uit de inrichting (een tafel, rond de tafel staan stoelen, tegen een muur staan een rij kasten, in de hoek rechts naast de deur een wastafel met erboven een spiegel en boven de deur onder het plafond zit een luidspreker in de muur, die met een volumeknop naast de deur harder en zachter kan worden gezet) kan opmaken dat het gaat om een kleedruimte / schaftruimte van het personeel van een (zoals je uit de muziek, de reclameslogans, de mededelingen van de bedrijfsleiding, die met onregelmatige tussenpozen over de luidspreker aan het personeel zijn gericht: JUFFROUW A., NAAR KASSA 5 A.U.B... JUFFROUW B., NAAR DE FLESSENINNAME... JUFFROUW C., A.U.B... kan concluderen) supermarkt. Je kunt dus ervan uitgaan dat juffrouw A. een van de engelen is in groen/blauw/roodgekleurde stofjassen, die 's ochtends vroeg kort voor achten met de geldlade in haar handen (waarin voldoende wisselgeld zit) naar de haar aangewezen kassa gaat, die nooit meer dan twee minuten nodig heeft om alle voorbereidingen te treffen (de lopende band voor de kassa aanzetten, de kassarol in de kassa leggen, controleren of de kassa / scanner goed werkt), en klaar te zijn als om klokslag 8 de winkel opengaat en kort daarna de eerste klant met zijn / haar winkelwagentje ('VORT!' schreeuwde de heks – in de droom die de verkoopster ooit droomde – en ze sloeg met haar zweep in op de meneer die 's nachts met zijn volle winkelwagentje over de daken van de stad voortraasde) bij de kassa komt, zodat er een begin wordt gemaakt met hetgeen juffrouw A. en ook de andere engelen op deze dag (slechts onderbroken door de middagpauze en de andere pauzes en de langere intermezzo's waarin ze haar collega bij het bijvullen van de schappen helpen moet / haar meehelpen bij de vleeswarenafdeling / bij het wegwerken van de lege flessen enz.) bezig zal houden, en in de kleine ruimte op de draaistoel achter de kassa wacht ze tot de klant datgene wat hij / zij in zijn / haar winkelwagentje heeft liggen neerzet op de lopende band voor de scanner, en de band de waren binnen bereik van haar linker / rechterhand schuift en zij het kan aanpakken en zij met de afzonderlijke artikelen zo langs de scanner gaat dat deze de streepjescode kan ontcijferen... {...} En het is verbazingwekkend tot welke verrassende opkomsten / monologen / dialogen / afgangen dit toch lichtelijk triest toneel van juffrouw A. wordt gebruikt. En het is niet alleen juffrouw A. die al kort na achten (d.w.z. kort nadat de juffrouwen A, B, C, enz. ... hun enige gemeenschappelijke opkomst hadden, toen ze 's ochtends vroeg kort voor achten voor de open deur van hun kast stonden, zich omkleedden, en wat onbelangrijke woorden met elkaar wisselden) (oh, de dramaturgie van dialogen, waarin slechts datgene wordt gezegd wat men gisteren al heeft gezegd: "FAN WIEN BINT DIEN KAT?" – "FAN ONS." – "HÈ JIJ UNNE KAT?" – "SEKER WETE, HE'K

UNNE KAT.” – “KWEENIE, IK DACH DA JULLIE D’R GEEN HADDEN.” – “NOU JA, WEET JE, IK HEP EM ALLEENIG MAOR FANWEGE DE MUISE.” – “HÈ JE MUISE?” – “IKKE, GEEN FLAUW IDEE. WE HEBBE TOCH GEEN MUISE?” – “IK DACH DA JE MUISE HAD.” – ACH, NEE, SINDS WE DIEN KAT HEBBE, HEBBE WE GEEN MUISE MEER.” – “A-JE GEEN MUISE MEER HÈT, HÈ JE TOCH OOK GINNE KAT MEER NODIG, WA?” – “ACH, NOU JA, WE HEBBE GEEN KEINDERS EN DAN HOUWE DIEN KAT MAOR, UIT PIEJETEIT.”) {...} en dat bewijst dat in haar nog heel andere talenten sluimeren dan de vriendelijke verkoopster van de vleeswarenafdeling als ze voor de spiegel in het schaftlokaal van het personeel van een supermarkt staat te improviseren: EN IK HAD GRAAG OOK NOG EEN STUKJE OSSENHAAS MAAR LIEVER NIET ZO VET. JA, ALS U ALLEEN MAAR ROLLADE HEEFT, MAAR DAN WEL RUNDER, JA, JA, WAT MIJ BETREFT IS 800 GRAM GENOEG {...} ... of het voorbeeld levert (als ze de schrobber opzij zet, zichzelf een ‘kroon’ opzet en in die nogal trieste omgeving begint te improviseren) dat ook oude vrouwen nog in staat zijn dromen na te streven: IK, ALS IK DIE KONING LEAR ZOU ZIJN GEWEEST, HAD IK WEL GEWETEN WAT IK ZOU DOEN – ALS DE DAG DAN TOCH TE LANG WORDT – OM MIJN DOCHTERS NIET TOT LAST TE ZIJN. KUSSEN ONDER M’N ARM, NAAR HET RAAM, ALLEBEI DE RAMEN WIJD OPEN, KUSSEN OP DE VENSTERBANK, EN DAN ZOU MEVROUW LEAR ONGEGENEERD IN HET VENSTER ZIJN GAAN ZITTEN EN ALS HET HAAR TEVEEL ZOU ZIJN GEWORDEN - DE HELE TIJD OMLAAG NAAR DE STRAAT GAPEN, NAAR DATGENE WAT DAAR ONDER GEBEURT - DAN ZOU ZE SCHREEUWEN: HÉ, JIJ DAAR, JONGEMAN.”